

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

**Актуальні проблеми
вітчизняної та всесвітньої
історії**

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 19

Рівне – 2010

Збірник наукових праць

«Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії»

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 19. – Рівне: Рівненський державний гуманітарний університет, 2010. – 309 с.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор:

Постоловський Руслан Михайлович, кандидат історичних наук, професор, член-кореспондент Міжнародної слов'янської академії наук (м. Рівне).

Заступник головного редактора:

Шелюк Людмила Олександрівна, кандидат історичних наук, професор (м. Рівне).

Науковий редактор:

Троян Сергій Станіславович, доктор історичних наук, професор (м. Рівне).

Члени редколегії:

Жилюк Сергій Іванович, доктор історичних наук, професор (м. Острог).

Киридон Алла Миколаївна, доктор історичних наук, професор (м. Київ).

Степанков Валерій Степанович, доктор історичних наук, професор (м. Кам'янець-Подільський).

Стоколос Надія Георгіївна, доктор історичних наук, професор (м. Рівне).

Фісанов Володимир Петрович, доктор історичних наук, професор (м. Чернівці).

Чухліб Тарас Васильович, доктор історичних наук (м. Київ).

Швецова-Водка Галина Миколаївна, доктор історичних наук, професор (м. Рівне);

Шеретюк Валерій Миколайович, кандидат історичних наук, доцент (м. Рівне).

Згідно постанови президії ВАК України
часопис „Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії”
визнано фаховим виданням у галузі історичних наук
(постанова від 17 квітня 2010 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію:
серія КВ № 15857-4329Р від 12 жовтня 2009 р.

Друкується за рішенням Вченої Ради Рівненського державного гуманітарного університету, протокол № 2 від 24 вересня 2010 р.

За достовірність фактів, дат, назв і т.п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не співпадати з позицією редколегії. Рукописи не повертаються.

Адреса редакції: 33027, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12.
Рівненський державний гуманітарний університет

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2010

ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В СФЕРІ ОСВІТИ У ПІВДЕННО-ЗАХІДНОМУ КРАЮ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

У статті визначаються особливості національної політики Російської імперії другої половини ХІХ ст. у сфері освіти. Автор вивчає польський та єврейський аспект освітнього питання як одного із найважливіших способів впливу на громадськість та контролю за нею.

Ключові слова: Російська імперія, освіта, русифікація, поляки, євреї.

В статье определяются особенности национальной политики Российской империи второй половины XIX века в сфере образования. Автор изучает польский и еврейский аспект вопроса образования как один из самых важных способов влияния на общественность и контроля за ней.

Ключевые слова: Российская империя, образование, обрусение, поляки, евреи.

In the article it has been determined the national political peculiarities of Russian Empire the second half of the nineteenth century in education. The author learns the Polish and Jewish educational aspect of the issue as one of the most important ways to influence public opinion and control.

Key words: Russian Empire, education, Russification, Poles and Jews.

Питання особливостей національної політики Російської імперії ХІХ ст. та практика її впровадження на теренах сучасної України досі не втратило своєї актуальності. В студіях вчених, які займаються вивченням даного питання, воно часто-густо досліджується лише як окремих аспект національної політики імперії. Так, скажімо, в дисертації Л. С. Горизонтова в загальному досліджено проблему вирішення польського питання в Російській імперії. Ми ж відштовхуємося від гіпотези про те, що дії влади в освітній сфері стали одним із значимих компонентів національної політики імперії. Це є особливо очевидним при фокусуванні уваги не тільки на Південно-Західних землях, а й інших адміністративних одиницях Російської імперії. Адже фіксація уваги на ширшому адміністративному діапазоні дозволяє здійснити узагальнення, порівняння.

Зважаючи на обраний предмет дослідження, формулюємо завдання, які намагаємося розкрити в даній розвідці: 1) визначити сутність інтеграційної політики Російської імперії у сфері освіти; 2) проаналізувати дії влади у вирішенні польського питання завдяки ініціативам у сфері освіти; 3) прослідкувати процес реалізації національно-освітньої політики уряду Російської імперії та її наслідки для польського та єврейського населення, які проживали в Південно-Західному краю; 4) охарактеризувати позицію влади Російської імперії у сфері освіти в інших регіонах держави.

Враховуючи багатонаціональний склад населення країни, політика обмежень Російської імперії яскраво проявлялася в різних сферах суспільного життя, особливо ж у аграрній політиці та царині освіти. Для збереження існуючого статус-кво урядом застосовувались різні методи.

Після приєднання польських земель, у Російській імперії відразу активізувалося польське та єврейське питання. Можновладці часто називали його внутрішньодержавним. Суспільно-політичне звучання такого трактування очевидне: з урахуванням риторики Другої Речі Посполитої щодо української проблеми, яке, згідно її керівництва, було внутрішнім питанням Польщі, це означало публічне заперечення права українців на самовизначення. В таких параметрах слід, на нашу думку, оцінювати й канотацію тверджень польського питання як внутрішньодержавної проблеми Російської імперії: твердження про анексію польських етнічних територій як доконаний факт, що не має перспектив на зміну.

Шляхи вирішення польського питання були досить різноманітними, але підпорядковувалися визначальній імперській триаді: «один закон, одна віра, одна мова». Цим параметрам підпорядковувалися різні проекти. Одним з них став проект русифікації Південно-Західного краю. Це зумовлювалося тим, що та частина польського населення, яка увійшла в склад імперії разом із землями колишньої Речі Посполитої, виявилася найбільш національно свідомою, і не полишала мети відновлення Польської державності. Проявом їхньої національної зрілості стали повстання 1830 – 1831 рр. та 1863 років. Водночас вони зумовили реакцію влади: інтенсивну русифікацію, яка торкнулася не лише польського населення, але і українського та єврейського. Особливо тих її представників, які найактивніше проявляли свою позицію та невдоволення, - інтелігенцію, представників освіти та науки, учнівську та студентську молодь.

Після скасування кріпосного права, гостро постало питання проведення загальноімперської реформи освіти. Воно активізувалося як потребою інтеграції населення приєднаних Росією територій до мовної культури правлячої династії, так і проявами зростання національної свідомості мешканців так званих окраїн. Так, особливо жвавими були дискусії, які стосувались мови викладання в народних школах Західного краю. До польського повстання 1860-х років на педагогічних нарадах учителі відкрито та сміливо говорили про бажання навчання дітей, що проживали в селах, так званою малоросійською та білоруською мовами. Наприклад, в 1862 р. за викладання Закону Божого на білоруській мові виступав попечитель Віленського навчального округу А.П. Ширинський-Шихматов [17, с. 245].

Незважаючи на складну ситуацію в імперії після польського повстання 1860-х років, що спричинило загострення польського питання та русифікацію Південно-Західного краю, в 1870-х роках ставлення влади до польського населення стало дещо м'якшим. У навчальних закладах викладали вчителі Закону Божого римо-

католицького віросповідання. Так, директор Білоцерківського реального училища клопотався директору Рівненського реального училища про потребу залишити вчителя Закону Божого римо-католицького віросповідання, оскільки 2/3 учнів римо-католики, і його відсутність могла б спричинити невдоволення батьків [13, арк. 53].

Не дивлячись на цензурні укази другої половини XIX ст. (Валуєвський циркуляр та Емський указ), варто уваги те, що цензура була й раніше і стосувалась не лише наукових та літературних творів. Всебічний контроль поширено й на царину освіти. Навіть навчальні журнали проходили через цензурний комітет. Така політика уряду обурювала частину населення. Найбільш радикальні його представники вимагали відміни цензури в навчальних закладах. Траплялися випадки, коли відмова влади від контролю за друкованим словом супроводжувалась погрозами знищити родину Романових [1, арк. 2].

Політична верхівка Російської імперії, особливо після польського повстання 1863 р., остерігалась ще одного національного підйому, і не лише серед польського населення. Так, уряд наголошував на завданні придушення будь-яких проявів національної свідомості з боку учнівської та студентської молоді. Тим паче, що вимагаючи від влади змін студенти звертались до положень міжнародно-правового захисту від імперських утисків. Така політика стосувалась не лише Правобережної частини України, а й території усїєї Російської імперії. Так, в одному з листів студента Енгельфельда до К. С. Аллер 1878 року, петербурзька студентська молодь просила захисту від «утисків царського правління» [2, арк. 1]. З-поміж іншого вони проявилися у закритті літературних читань учнів (які були дозволені лише з дозволу та присутності попечителя), книги мали вибиратися представником вчительського корпусу, вечори велися російською мовою [14, арк. 2-3]. І це були не єдині спроби уряду запобігти молодіжному підйому. Окрім присутності попечителів на літературних зібраннях, були введені спеціальні правила поведінки учнів за межами навчального закладу, в час канікулярних відпусток та відвідуванні дозволених їм місць. Був введений спеціальний нагляд, який передбачав контроль у місцях проживання учнів за межами дому, перегляд учнівських книг як у класах, так і на квартирах, де вони мешкали [15, арк. 36-37].

Оскільки молодь була військовозобов'язаною, студенти мусили відбувати військову повинність. Таким чином уряд прагнув і контролювати, і стежити за молоддю, особливо після подій 1863 р., що спостерігалось, наприклад, у Київському навчальному окрузі [3, арк. 3]. Окрім того, всіх тих, хто виявляв інакомислення, висилали, страчували шляхом повішання чи розстрілу. Звідси оцінки суспільно-політичних реалій на кшталт тих, яку висловив студент-дворянин О. А. Дорошенко в листі до Т. М. Фофанова 1879 року: Романовим не подобається волелюбність молоді. Він оцінює ту добу так:

« ... скверное время переживаем мы: / Время деспотов, крови, насилия, / Эшафотов, веревок, цепей / Время гибели лучших людей! / Время фанатов, лжецов и нахалов, - / Время Дрентальна, Трепова, Зурова.... » [4, арк. 7-7 зв.].

Методи боротьби підтримки порядку та імперської ідеології, які застосовувались у Російській імперії, констатував у листі до товариша й О. Дорошенко. Влада використовувала усілякі методи для знищення інакомислячих: «Уряд, кинувши мене сюди і не подумав про те, щоб забезпечити моє існування. І це робиться в царювання Олександра Визволителя! Листи прочитуються жандармами, чесних людей кидають, відірвавши їх від школи та сім'ї, молодь вбивають в одиночному ув'язненні. І все це для підтримки престолу та батьківщини!» [4, арк. 7зв.].

Така оцінка дій влади характерна не лише для модерної інтелігенції, але й учнівської молоді. Одне слово, одна пісня «недержавною мовою» мали негативні наслідки для представників останньої. Це стосувалось не лише вживання та використання польської мови, але й так званої «малоросійської». Тим часом, учнями співались українофільські пісні з використанням слова «свобода», що було ще однією з ознак процесу становлення та усвідомлення української національної ідеї: «Ой летіла зозуленька, тай стала кувати, сіла собі в темнім гаю трохи спочивати. То свобода сперед себе панциноньку гнала, загнала і в степи, ліси, щоб там пропадала» [16, арк. 94].

З Київського навчального округу повсякчас надходили положення з грифом секретно. Одним з них стало положення від 22 квітня 1872 р. до директора Рівненської гімназії про проведення роз'яснювальної роботи серед молоді. Однією з цілей такого положення стало запобігання участі юнацтва в таємних гуртках. Таким чином, влада намагалась контролювати ще одну ланку, через яку поширювались антиімперські ідеї. Положення передбачало проведення роз'яснювальних лекцій щодо шкідливості та небезпеки існування таємних гуртків. При з'ясуванні причетності в їх діяльності покаранням було виключення з навчального закладу із заборонаю вступати в будь-який інший та подальший поліцейський контроль [13, арк. 41]. Однак такі застережувальні заходи не завжди давали очікуваний результат. Для прикладу, польські учні пропускали заняття та в цей час відвідували костели в непризначенні для цього дні [9, арк. 30].

Враховуючи процеси, які відбувались в другій половині XIX ст. в Російській імперії, – початок, за Міллером, формування як російського, так і українського націоналізму, а також процесу модернізації та поступового зростання освіченості населення, ще однією категорією переслідуваних стали вчителі. Як правило, причинами звільнення з навчальних закладів за їхню прогресивність думок ставала так звана політична або релігійна неблагонадійність. Така тенденція спостерігалась не лише в Південно-Західному краю, але й на території усїєї Російської імперії. Наприклад, у Харківському навчальному окрузі за політичну неблагонадійність було звільнено та заборонено працювати не лише в міських та сільських освітніх закладах, але й займатися приватною вчительською практикою, викладачу російської мови Івану Бабінкову [13, арк. 1].

Ще один приклад впровадження такої практики – випадок із вчителем Тверського училища Свечина, якого також звільнили за політичну неблагонадійність та заборонили педагогічну діяльність [13, арк. 14]. У Подільській губернії вчителя Горбатовського, в селі Нивки, було звільнено за релігійну неблагонадійність [7, арк. 3]. Таким чином, будь-яке народне волевиявлення відразу присікалося, і методи впровадження не мали ніякого значення. Так практика реалізувалася як у Південно-Західному, так і в Російській імперії загалом.

Відповідно до прийнятих в березні 1863 р. «Тимчасових правил» для народних шкіл, у західних губерніях були створені спеціальні дирекції народних училищ, яким підпорядковувались приходські та сільські училища Міністерства державного майна і вся мережа новоутворених народних шкіл. Враховуючи ситуацію, яка склалася у краї, уряд на той момент менше звертав увагу на якість викладання, навчальні програми, а більше спрямовував свою увагу на поширення шкіл з навчанням російською мовою. Всі заходи підпорядковувалися меті – русифікації, через що адміністрація часто припускалася помилок. Так, за словами попечителя Віленського округу в 1864 – 1868 рр. І.П. Корнілова, народу потрібні лише священні книги та церковні повчання. Такий підхід місцевих можновладців відмежовував селян від освіти, не дозволяв їм інтегруватися в національне життя [17, с. 246].

У Західному краї (до якої входили території колишньої Речі Посполитої), ситуація складалася по-іншому. Після 1863 р. міністерство народної освіти постало перед дилемою: як за допомогою навчання російською мовою тісніше зв'язати селянство з Великоросією, і в той же час, за допомогою народних шкіл забезпечити вплив на селянське середовище з метою запобігання асиміляторському впливу на нього поляків? У 1863 р. Муравйов виступив з пропозицією створити у Вільно університет, де викладали б виключно «представники російського походження та православного віросповідання». Катков у «Московських відомостях» критикував ідею зосередження польських студентів у центрі «російського краю» і закликав до відстрочки створення університету до тих пір, доки місцеве російське селянство розпочне відсилати дітей в гімназії. Проект був призупинений [17, с. 247].

Згодом Муравйов спробував заснувати у Вільно вище духовне православне училище, куди передбачалось приймати учнів не лише духовних семінарій, але й гімназій. Воно повинно було готувати як священнослужителів, так і чиновників та вчителів для служби в краї. Ця ідея відповідала розробленій тоді урядом церковній реформі, одним із завдань якої було взаємне зближення кліру та парафіян. Проте і цього разу проект не був реалізований через відсутність коштів.

Здійснений нами аналіз ініціатив влади в царині освіти свідчить, що таких проектів у Південно-Західному краю не висувалося. Це означає, що ситуація, яка складалася після польського повстання 1863 р. стала реакцією уряду на спробу збереження імперської мети – русифікації Південно-Західного краю. Польське питання/проблема з'явилась в Російській імперії відразу після приєднання територій колишньої Речі Посполитої разом з її населенням – поляками та євреями. Процес колонізації краю не задовольняв уряд. Таким чином, збільшення кількості російської народності в цьому регіоні було одним із засобів вирішення цієї проблеми. Результатом повинно було стати виселення або переселення польського населення з Південно-Західного краю в глибоку Російську імперію.

В освіті вплив російського елемента відіграв не менше значення. З однієї сторони, право навчатися у національних школах, а з іншої – ніякої заміни російських вчителів польськими. Натомість для заохочення російських учителів до переїзду була призначена 50% надбавка у зарплаті [10, арк. 79-79 зв.].

Однак не завжди дії центральної влади співпадали з реалізацією цієї політики на місцях. Суперечки та конфлікти, які виникали на місцях, були спробою генерал-губернаторів, начальників закладів освіти, корегувати політику щодо співіснування представників різних народностей на одній території. Для уникнення виникнення таких конфліктів місцева влада інколи робила спроби йти на компроміси. Така практика в Російській імперії була рідкісною, однак мала свої результати. Так, директор Білоцерківського реального училища клопотався про залишення учителя римо-католицького віросповідання непередбаченого штатним розписом при училищі. Його позиція визначалася тим, що 2/3 учнів склали римо-католики, а позитивне вирішення питання мало запобігти незадоволенню батьків [13, арк. 53].

Студентство на початку 1861 р., незважаючи на заборони та урядові перешкоди, виявляло свою національну приналежність. У Київському університеті на заняття польські та українські студенти приходили в національних костюмах [5, арк. 1]. Окрім того, оскільки студентство входило до числа політично неблагонадійних, особливо польські студенти після подій 1863 р., їм було заборонено займатися домашнім навчанням та навчати сільських дітей. У разі невиконання цієї заборони, їх чекав штраф, як один із варіантів покарання та як результат зменшення впливу процесу колонізації в краї [18, арк. 31].

Польське повстання, яке охопило Південно-Західний край, викликало серед польського студентства прояв національної свідомості, яке виражалось у бажанні молоді навчатися на батьківщині, і як наслідок вони залишали навчання в Російській імперії. Після поразки повстання деякі з них виявили бажання повернутися назад. Урядом були розроблені спеціальні правила прийому таких студентів. При поверненні розглядалися студентські документи та причини відмови від навчання [19, арк. 2].

Частина студентів не боялася виявляти своє ставлення до росіян. Так, після закриття Луцько-Житомирської римо-католицької духовної семінарії, полька Маріана Мадейська під час перерви в школі звинуватила росіян у жорстокому ставленні до поляків і наголошувала на тому, що вони все одно від'єднаються від Росії [20, арк. 6].

Можна говорити також і про той факт, що не завжди практика виконання урядових указів спрацювала. Це стосується не лише польського, але й єврейського населення краю. У навчанні юдеїв визначальною була тенденція: з одного боку, заохочувалося їх спільне навчання; з другого, на спеціально-єврейське первинне навчання звертали мало уваги. У 1873 р. були скасовані два рабинських училища та всі казенні єврейські школи, запровадженні при Уварові. Натомість відкривались вчительські інститути та початкові школи нового зразка. Очевидно, це зумовлювалося тим, що старе хедерне навчання переважало серед єврейського населення, але одночасно в їхньому середовищі посилювалось прагнення молоді вчитися в загальноросійських навчальних закладах, що сприяло єврейській асиміляції. Багато російських євреїв відрікались від свого народу [8, с. 442].

Серед польських навчальних закладів імперії, де була введена російська мова, спостерігалось несприйняття нововведення серед адміністрації та учнів. Навчання й надалі велось польською мовою, а при вживанні російської учнів наказували [6, арк. 37].

Політика Російської імперії щодо неросійських народів у сфері освіти була промовистою. Уряд надавав їм можливість обирати. Це можна пояснити на прикладі рабинських училищ – кандидати на вчителювання в казенні єврейські училища звільнялися від рекрутської повинності, однак при їхній відмові або звільненні, вони були зобов'язані відбутися військовою службою [11, арк. 1].

Головною сферою русифікаторського впливу на євреїв вважалася школа. Окрема система навчання для євреїв, яка була запроваджена ще в 1847 р., складалася із шкіл 1-го та 2-го розрядів (аналог приходських та повітових училищ) та рабинських (вища ступінь) училищ. Після подій 1863 р. вони потрапили під урядовий нагляд. Це стосується не тільки Південно-Західного краю, а й інших адміністративних одиниць імперії. Так, русифікаторська політика, яка реалізовувалася в Західному краї не оминула й Вільно. У 1864 р. генерал-губернатор краю Муравйов змінив казенні початкові школи для євреїв на «народні єврейські школи», в яких спеціальні предмети, в тому числі релігійне навчання та іврит, замінялися посиленням викладанням російської мови та правопису. Було поставлене завдання підпорядкувати адміністративному контролю традиційні приватні єврейські школи – хедери, замінюючи в них учителів (меламедів) випускниками казенних рабинських училищ [17, с. 320].

Як і у випадку з поляками, політика центру не завжди співпадала з політикою на місцях, у губерніях. Місцева влада робила спроби впровадження ліберальних заходів щодо національних меншин. Як приклад назвемо подання клопотання про відкриття єврейської суботньої школи в Житомирі. Однак викладання російської мови все одно залишалося обов'язковим [12, арк. 5]. Для єврейських учнів з бідних сімей вводилась стипендіальна допомога.

Процес колонізації, який набув поширення в Західному краї, і який викликав занепокоєння серед імперських можновладців, справляв свій вплив не лише на поляків, але й євреїв, українців, представників інших національностей. Занепокоєння влади викликав вплив поляків серед литовського населення. Так, у 1864 р. розпочалося впровадження кампанії, яка мала на меті схилити щонайбільше литовських поселень до відкриття народних шкіл коштом самих селян. Очікувалося, що литовці активно віддаватимуть у такі школи своїх дітей. До цього часу на таких умовах у литовських поселеннях поставали школи при костелах. Спочатку впровадження такої чиновницької ініціативи приносило бажанні результати. В нових школах вводилося обов'язкове вивчення російської мови, і навіть на початковому етапі дозволялось використання литовського як «місцевого мовлення». На литовській мові дозволялось також вести уроки Закону Божого, за умови підконтрольності законовчителя-ксьондза світському наставнику.

У 1865 р. генерал-губернатор Кауфман особливим циркуляром заборонив видавництво та поширення будь-яких книг литовською мовою, надрукованих «латино-польським алфавітом». На відмінну від Валуєвського циркуляра від липня 1863 р., це розпорядження не зупинило вживання «місцевого мовлення». «Російська» абетка для литовської мови розроблялася протягом 1863 – 1864 рр. Під критику потрапляли дуже популярні серед населення молитовники, збірки церковних пісень і гімнів. Серед литовців такі заходи зневажалися, оскільки вони вважали, що це є втручанням у сакральну сферу [17, с. 249].

Російська інтегративна політика швидко розчарувала владу. Російські вчителі, які досконало не знали литовської мови, вірили, що учні, вивчивши кирилицю, розпочнуть розмовляти російською. Цього не відбувалося. У 1866 р. Віленський навчальний округ, взявши під контроль законовчителів-ксьондзів, почав насаджувати російську мову в навчанні литовців Закону Божого. Це викликало негативні наслідки в навчальному окрузі і привело до конфлікту. Як наслідок – відчутно скоротилася кількість учнів у народних школах.

Загалом, у другій половині XIX ст. і Царство Польське, і Південно-Західний край, були територіями де втілювалися імперські плани в царині освіти.

Досліджувана тема дозволяє зробити наступні висновки:

1. Процес реалізації національно-освітньої політики уряду Російської імперії був спричинений політикою колонізації, яка, як наслідок, викликала процес русифікації краю, витіснення польського елемента з освітянської сфери у Південно-Західній частині імперії та викликала активізацію втручання Російської влади в сферу освіти у Західному краї.

2. Поставлене урядом завдання спонукало до загострення російсько-польських взаємин, особливо серед найактивнішої частини населення – молоді та вчителів, яка, як наслідок, стала однією з груп, що зазнала урядових утисків. Така політика викликала активізацію впровадження процесу русифікації.

3. Зважаючи на поставлене урядом завдання, реалізовувалося воно за допомогою методів, що свідчили про впровадження процесу русифікації. Акцент робився на звільненні та заміні польських викладачів російськими, або ж забороні різних форм навчання в польських школах рідною дітям мовою. Згодом ця практика набула поширення по всій території імперії і торкнулася не лише польського населення, але й єврейського.

4. Практика політики русифікації в освітній сфері набула поширення по всій території імперії, в тому числі й Західному краї, більшість населення якого склали литовці. Їхня реакція істотно відрізнялася від інших тим, що вона вже на перших етапах впровадження політики русифікації викликала опір та неприйняття.

Джерела та література

1. Государственный архив Российской Федерации (далее – ГАРФ). – ф. 109, оп 1 с/а, ед. хр. 211.
2. ГАРФ. – ф. 109, оп. 1 с/а, ед. хр. 746.
3. ГАРФ. – ф. 109, оп 1с/а, ед. хр. 751.
4. ГАРФ. – ф. 109, оп 1 с/а, ед. хр. 924.
5. ГАРФ. – ф. 109, оп. 1с/а, ед. хр. 1152.
6. ГАРФ. – ф. 109, оп. 2, ед. хр. 710.
7. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – ф. 205, оп. 1, спр. 50.
8. Дубнов С. М. Краткая история евреев. – Москва: Сварог, 1996. – 446 с.
9. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). – ф. 71, оп 1, спр. 1412.
10. ДАЖО. – ф. 71, оп. 1, спр. 1461.
11. ДАЖО. – ф. 71, оп. 1, спр. 1425.
12. ДАЖО. – ф. 396, оп.1, спр. 135.
13. Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). – ф. 215, оп. 2, спр. 7.
14. ДАРО. – ф. 215, оп. 2, спр. 23.
15. ДАРО. – ф. 215, оп. 2, спр. 42.
16. ДАРО. – ф. 215, оп. 2, спр. 674.
17. Миллер А. Западные окраины Российской империи. – М.: Новое литературное обозрение, 2007. – 608 с.
18. Центральний історичний державний архів України (далі – ЦДАУ). – ф. 442, оп. 821, спр. 291.
19. ЦДАУ. – ф. 442, оп. 813, спр. 281.
20. ЦДАУ. – ф. 442, оп. 826, спр. 164.

УДК: 94(477.7)”1881-1892”

Константінова В.М.

ЗАКОНОДАВСТВО ЩОДО МІСТ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ВІД МАНІФЕСТУ ПРО ВОЦАРІННЯ ОЛЕКСАНДРА ІІ ДО МІСЬКОГО ПОЛОЖЕННЯ 1892 Р.

Стаття присвячена систематизації матеріалів Повного Зібрання законів Російської імперії 1881 – 1892 років щодо міст Херсонської, Таврійської і Катеринославської губерній, що дає можливість суттєво розширити актуалізовану джерельну базу з історії окремих міст Південної України, простежити тенденції в змінах політики офіційного Петербурга як щодо в цілому регіону, так і до його складових, звернути увагу як на специфічні риси урбанізаційних процесів на Півдні, так і на місце цих процесів у загальноімперському контексті.

Ключові слова: урбанізація, місто, Південна Україна

Статья посвящена систематизации материалов Полного Собрания законов Российской империи 1881 – 1892 годов о городах Херсонской, Таврической и Екатеринославской губерний, что дает возможность существенно расширить актуализованную источниковую базу по истории отдельных городов Южной Украины, проследить тенденции в изменениях политики официального Петербурга как по отношению к региону в целом, так и к его составляющим, обратить внимание как на специфические черты урбанизационных процессов на Юге, так на место этих процессов в общеимперском контексте.

Ключевые слова: урбанизация, город, Южная Украина

The article is devoted to the systematization of materials of Complete Collection of laws of the Russian empire of 1881 – 1892 about the towns of Kherson, Taurida and Yekaterinoslav Provinces. It gives the chance to enlarge primary source's base about the history of particular Southern Ukrainian towns, to track the tendencies in the changes of the policy of official Petersburg in relation to the region, and to its components, to pay attention at specific characters of urban processes in the South, so as at the place of these processes in the all-imperial context.

Keywords: urbanization, town, Southern Ukraine

Комплексне дослідження історії урбанізаційних процесів на півдні України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. не уявляється можливим без глибокого багатоаспектного вивчення правового поля, в якому перебували міста регіону. Тож цілком логічним є наше звернення до Повного Зібрання законів Російської імперії, яке небезпідставно вважається найрозлогішим систематизованим виданням узаконень відповідного періоду. Зрозуміло, що через свою непересічну джерелознавчу цінність Півне Зібрання вельми широко

З М І С Т

NOTA BENE

Грипич С.Н. ПРОБЛЕМАТИКА ДОСЛІДЖЕНЬ ВІТЧИЗНЯНОЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НА СТОРІНКАХ ФАХОВОЇ ПЕРІОДИКИ, ПРЕДСТАВЛЕНОЇ У ФОНДАХ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ РДГУ (<i>Рецензія на періодичне фахове видання „Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: зб. наук. праць: наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету”</i> . – Рівне: РДГУ, 2000 – 2010)	3
ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ	
Удод О.А., Юрій М.Ф. ВЛАДА У КИЇВСЬКІЙ РУСІ	7
Заглинська Л.В., Гоголь Т.В. УКРАЇНСЬКІ ГРОШІ В ІСТОРИКО-ЕКОНОМІЧНОМУ АСПЕКТІ СТАНОВЛЕННЯ СВІТОВИХ ГРОШОВИХ ВІДНОСИН	17
Єрасов Б.В. УКЛАДАННЯ ШЛЮБУ МІЖ КНЯЗЕМ ВОЛОДИМИРОМ ТА ЦЕСАРІВНОЮ АННОЮ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ	28
Омельчук Б.А. РЕЗИДЕНЦІЙНЕ БУДІВНИЦТВО НА ЛЬВІВЩИНІ В ОСТАННІЙ ЧВЕРТІ XVII СТОЛІТТЯ	32
Казначєва Л.М. РІЧПОСПОЛИТСЬКІ СЕЙМИКИ У ШЛЯХЕТСЬКОМУ САМОВРЯДУВАННІ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ	37
Шеретюк Р.М. ВОЛОНТЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА ПІД ЧАС ПРИЄДНАННЯ УНІАТІВ ПРАВОБЕРЕЖЖЯ УКРАЇНИ ДО РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В КІНЦІ XVIII СТ.	42
Нагорний В.В. ПЕНІТЕНЦІАРНІ ЗАКЛАДИ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ У БОРОТБІ З УКРАЇНСЬКИМ ПРАВОСЛАВНИМ СЕКТАНТСТВОМ У XVIII - ПОЧАТОК XX СТОЛІТЬ)	47
Нікітін Ю.О. ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ ПО СТВОРЕННЮ І РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ОХОРОНИ НАРОДНОГО ЗДОРОВ'Я В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ, ХАРКІВСЬКІЙ ТА ПОЛТАВСЬКІЙ ГУБЕРНІЯХ У II ПОЛОВИНІ XIX СТ.	51
Шугаєва Л.М. В ПОШУКАХ ІСТИННОГО ПРАВОСЛАВ'Я. ІНОКЕНТІЙ БАЛТСЬКИЙ	57
Киридон А.М. УТВЕРДЖЕННЯ КОМУНІСТИЧНОГО ПОБУТУ В СУСПІЛЬСТВІ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ 1920-Х РОКІВ: ОНТОЛОГІЧНИЙ І АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ	59
Доброчинська В.А. ЮРІЙ ШУМОВСЬКИЙ: ВІХИ ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ (1908–2004)	68
Абакунова Г.В. АНТИСЕМІТСЬКА ПОЛІТИКА НАЦИСТСЬКОЇ ВЛАДИ В РАЙХСКОМІСАРИАТІ «УКРАЇНА»	73
Киридон П.В. МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПАРТІЙНО-ДЕРЖАВНОЇ НОМЕНКЛАТУРИ ХРУЩОВСЬКОЇ ДОБИ	79
Чура В.І. КОМПАРТАПАРАТ І РЕЛІГІЙНИЙ РУХ У ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ НАПРИКІНЦІ 80-Х РР. XX СТ.	84

Мишков В. ДІЯЛЬНІСТЬ МИТРОПОЛИТА АДРІАНА (ЧЕТВЕРГОВА) В КОНТЕКСТІ НАЛАГОДЖЕННЯ КОНСТРУКТИВНОГО ДІАЛОГУ МІЖ РОСІЙСЬКОЮ ПРАВОСЛАВНОЮ СТАРООБРЯДНОЮ ЦЕРКВОЮ ТА РОСІЙСЬКОЮ ПРАВОСЛАВНОЮ ЦЕРКВОЮ	88
Веремейчик Л.Ф. СОЦІАЛЬНЕ СЛУЖІННЯ ПРОТЕСТАНТІВ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ	92
Милуш В.І. ВПЛИВ ХРИСТІЯНСТВА НА ВІЙСЬКО: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ І СУЧАСНІСТЬ	95
Филипчук С.В. ІНФОРМАЦІЙНА ПОЛІТИКА СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПРОТЕСТАНТСЬКИХ ЦЕРКОВ	100
Давидчук С. ВІЗИТИ ВИЩИХ ПОСАДОВИХ ОСІБ В УКРАЇНО-ІЗРАЇЛЬСЬКИХ ВІДНОСИНАХ 90-Х РР. ХХ СТ.	103
Сидорук Т. В. ВПЛИВ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ СУСІДСТВА НА ПРОЦЕСИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ТА МОДЕРНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ	110
ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС	
Прищепя Б.А. НОВІ АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІТОПИСНИХ МІСТ ВОЛИНИ	117
Прищепя О. П. РОЗВИТОК ТОРГІВЛІ У МІСЬКИХ ПОСЕЛЕННЯХ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ДОБУ ФОРМУВАННЯ РИНКОВИХ ВІДНОСИН (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)	123
Мельничук Н.М. СИМВОЛІКА ПОЛЬСЬКОГО СОКОЛЬСТВА ВОЛИНИ: ПОХОДЖЕННЯ І ТРАДИЦІЇ (1921-1939 рр.)	127
Ленартович О.Ю. ОРГАНІЗАЦІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ ОУН НА ВОЛИНІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД 1921-1939 РР.	131
Цецик Я.П. РОЛЬ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОГО ОБ'ЄДНАННЯ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ВОЛИНИ У 1931 – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1935 РР.	136
Жив'юк А.А. ТЕАТР ЯК СКЛАДОВА ПОЛІТИЧНОГО МАНІПУЛЮВАННЯ КОМУНІСТИЧНОЇ НОМЕНКЛАТУРИ: РІВНЕНСЬКИЙ ВИПАДОК	142
Семещук В.М. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ МЕЛПОРАТИВНИХ РОБІТ НА ВОЛИНІ В УМОВАХ «ЗАСТОЮ»: ПРОБЛЕМИ І СПРОБИ ЇХ ВИРІШЕННЯ	148
Виткалов С.В. НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ТОВАРИСТВА ЯК ФАКТОР ОПТИМІЗАЦІЇ ДУХОВНОГО ЖИТТЯ СУЧАСНОЇ РІВНЕНЩИНИ	156
Демянюк І. НА ПЕРЕДНЬОМУ КРАЇ. Нарис історії Української Гельсінської Спілки на Рівненщині	159
ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ І МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: НАУКОВИЙ ДИСКУРС	
Постоловський Р.М. НАЦІОНАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ТРАДИЦІЙ В ЧЕСЬКИХ ЗЕМЛЯХ	168

Бевзюк Є.В. СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ЧЕСЬКИХ І СЛОВАЦЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.	177
Агасиев Икрам Керим оглы ПРОБЛЕМЫ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ И СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ НЕМЕЦКИХ КОЛОНИСТОВ В ЮЖНОМ КАВКАЗЕ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ ХІХ ВЕКА	183
Івчик Н.С. ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В СФЕРІ ОСВІТИ У ПІВДЕННО-ЗАХІДНОМУ КРАЮ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.	187
Константінова В.М. ЗАКОНОДАВСТВО ЩОДО МІСТ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ВІД МАНІФЕСТУ ПРО ВОЦАРІННЯ ОЛЕКСАНДРА ІІІ ДО МІСЬКОГО ПОЛОЖЕННЯ 1892 Р.	191
Троян П.С. КОЛОНІАЛЬНЕ ПИТАННЯ В НІМЕЧЧИНІ 1841 – 1884 рр.: ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	195
Плюта Н.В. ФРАНЦІЯ І КОЛОНІАЛЬНА ПОЛІТИКА НІМЕЧЧИНІ 80-90-Х РР. ХІХ СТОЛІТТЯ	198
Валюх Л.І. АНГЛО-НІМЕЦЬКИЙ КОНФЛІКТ В ПІВДЕННІЙ АФРИЦІ (1895 – 1896 рр.) В ОЦІНЦІ АНГЛІЙСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ СИЛ ТА ГРОМАДСЬКОСТІ	204
Хитровська Ю.В. ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВОСЛАВНОГО КЛІРУ В ДЕРЖАВНИХ ДУМАХ ТА ВІДОБРАЖЕННЯ ДИСКУСІЙ НАВКОЛО ПИТАННЯ ПРО МОЖЛИВІСТЬ УЧАСТІ ДУХОВЕНСТВА У ПОЛІТИЦІ В ПРАВОСЛАВНІЙ ПРЕСІ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ	209
Ласкавий Д.В. УГОДА ГРІНВУДА – БЕРАНЖЕ 1919 р. І НАФТОВИЙ СОЮЗ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ТА ФРАНЦІЇ	213
Скопова О.І. ЕТНОПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ЯК ОДИН ІЗ ЧИННИКІВ КРИЗИ КОНСТИТУЦІЙНО-МОНАРХІЧНОГО ЛАДУ В ІСПАНІЇ (1918-1931 РР.)	216
Бородинська Л. ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ СПІЛЬНОТИ ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ХРИСТІЯН У ПОЛЬЩІ (1918-1939 РР.)	221
Давлетов О.Р. РІХАРД ДАРРЕ – ВІД АГРОНОМА-КОЛОНІЗАТОРА ДО МІНІСТРА ПРОДОВОЛЬСТВА ТА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ТРЕТЬОГО РЕЙХУ: ШТРИХИ ДО ПОЛІТИЧНОГО ПОРТРЕТУ	225
Піковська Т.В. НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ В ПРОГРАМАХ НІМЕЦЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ У ПЕРШІЙ ЧЕХОСЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ В 1920 – СЕРЕДИНІ 1930-х рр.	229
Постоловський Р.М. ДЕМОКРАТИЧНІ ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ (1944 – 1945 рр.)	233
Віруцька С.В. СУСПІЛЬНО - ПОЛІТИЧНІ НАСТРОЇ В ПОЛЬЩІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПОДІЙ «ПРАЗЬКОЇ ВЕСНИ»	239
Лемак Н.М. ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ Е. ХІТА В УМОВАХ ЕВОЛЮЦІЇ ТРАДИЦІЙНИХ ЗАСАД КОНСЕРВАТИЗМУ ДО НЕОКОНСЕРВАТИЗМУ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ СТ.)	244

Пелех Є.І. УЧАСТЬ ЗБРОЙНИХ СИЛ ФРН У МІЖНАРОДНИХ ЗУСИЛЛЯХ ІЗ ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТІВ НА ТЕРИТОРІЇ БОСНІЇ І ГЕРЦЕГОВИНИ (1991-1995)	251
Генега І.М. ДОКТРИНА ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ Є.ПРИМАКОВА: ВІД РОМАНТИЗМУ ДО ПРАГМАТИЗМУ?	255
Санжаревський О.І. СПІЛЬНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ОБОРОНИ БІЛОРУСІ ТА РОСІЇ В КІНЦІ 90-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛОЖЕНЬ ДОГОВОРУ ПРО СТВОРЕННЯ СОЮЗНОЇ ДЕРЖАВИ	261
Бояківський Л. С. ГЕОСТРАТЕГІЧНИЙ ПРОЕКТ БУДІВНИЦТВА ГАЗОПОРТУ ЯК ФАКТОР ЗМІЦНЕННЯ ЕНЕРГОБЕЗПЕКИ ПОЛЬЩІ: ДИСКУСІЯ В СЕРЕДИНІ КРАЇНИ	265
Павлюк Т. В. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕГОВОРНОГО ПРОЦЕСУ ПРО ПРИЄДНАННЯ МІЖ ХОРВАТІЄЮ ТА ЄС	268
Буз О.М. ЖІНКИ В ПОЛІТИЧНІЙ ТЕОРІЇ	372
Троян С.С. ПОЛІТОЛОГІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: ТЕОРЕТИКО-ЕКСПЛІКАЦІЙНИЙ ПІДХІД	276
ПРОБЛЕМИ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ТА ІСТОРІОГРАФІЇ	
Якимчук О.О. ВІТЧИЗНЯНІ ІСТОРІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ШЛЯХЕТСТВА ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ШЛЯХТИ РІВНЕНСЬКОГО ПОВІТУ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ КІНЦЯ ХVІІІ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ	281
Ветвінська Н.О. ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ПРОБЛЕМИ В ІСТОРІОГРАФІЇ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОГО ЯЗИЧНИЦТВА В ХІХ- ХХ СТ.	286
Дібас О.А. КЛАСИФІКАЦІЯ ДЖЕРЕЛ З ІСТОРІЇ ІНОЗЕМНОГО ІНВЕСТУВАННЯ ПРОМИСЛОВОСТІ ДОНБАСУ (1861-1914 рр.)	290
Грипич С.Н., Граб О.В. КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКЕ ЖИТТЯ ГАЛИЧИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ (ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ)	294
Гуч С. СТВОРЕННЯ БІБЛОГРАФІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ІСТОРИЧНІ, ПРИРОДНО-ГЕОГРАФІЧНІ, ЕКОНОМІЧНІ РЕГІОНИ УКРАЇНИ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ	299
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	303
ЗМІСТ	305

Наукове видання

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету

Збірник наукових праць

Випуск 19

Відповідальний за підготовку збірника до видання – С.С. Троян

Комп'ютерна верстка – Третяк О.Ю.

Обкладинка – Самсонюк В.Б.

Підписано до друку 30. 09. 2010 р. Папір офсетний. Гарнітура “Times New Roman”. Наклад 100. Обліково-видавничих аркушів 30,00. Віддруковано засобами оперативної поліграфії ПП Самборський І.О., вул. Толстого, 3, м. Рівне, Україна, 33028.

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: Збірник наукових праць. – Рівне: РДГУ, 2010. – Випуск 19. – 309 с.
